

5:00 AM

COALITION

РЕЗЮМЕ АНАЛІТИЧНОГО ЗВІТУ

«ПОПЕРЕДНІЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ ТА ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ РУЙНУВАННЯ КАХОВСЬКОЇ ГЕС І ЙОГО НАСЛІДКІВ»

КИЇВ 2024

**РЕЗЮМЕ
АНАЛІТИЧНОГО ЗВІТУ**

**«ПОПЕРЕДНІЙ
ЕКОЛОГІЧНИЙ ТА
ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ
РУЙНУВАННЯ
КАХОВСЬКОЇ ГЕС
І ЙОГО НАСЛІДКІВ»**

Резюме аналітичного звіту «**Попередній екологічний та юридичний аналіз руйнування Каховської ГЕС і його наслідків**» реалізовано у рамках проекту «Об'єднані на шляху до правосуддя: документування тяжких міжнародних злочинів під час російської збройної агресії в Україні», що реалізується Регіональним центром прав людини за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Королівства Нідерланди.

Погляди та інтерпретації, викладені у цій публікації, не обов'язково відображають погляди Міністерства закордонних справ Королівства Нідерланди. За зміст публікації відповідають винятково автори Звіту.

Ministry of Foreign Affairs

5:00 AM

COALITION

За фінансової підтримки чеської організації People in Need, у рамках ініціативи SOS Ukraine. Зміст публікації не обов'язково збігається з їхньою позицією.

З усіх додаткових питань щодо інформації, висвітленої в аналітичному звіті, ви можете звернутися до коаліції «Україна. П'ята ранку»:

- ukraine5am.coalition@gmail.com
- <https://www.facebook.com/Ukraine.5am>
- <https://www.5am.in.ua>
- <https://mobile.twitter.com/ukraine5am>

© Коаліція «Україна. П'ята ранку»; ГО «Фонд підтримки фундаментальних досліджень»; Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля» 2024

© Андрусевич А., Короткий Т., Марушевський Г., Медведєва М., Польовий М., Тропін З., Хендель Н., 2024

Вступ

Аналітичний звіт¹ містить попередній екологічний та юридичний аналіз руйнування Каховської ГЕС та його наслідків, які настали після підриву її греблі 6 червня 2023 року. На підставі зібраної інформації проведено дослідження обставин, пов'язаних з подіями 6 червня 2023 року, екологічних наслідків руйнування греблі Каховської ГЕС, міжнародно-правової кваліфікації дії сторін збройного конфлікту, можливої індивідуальної кримінальної відповідальності на підставі Римського статуту Міжнародного кримінального суду та Кримінального кодексу України. Наприкінці надається короткий огляд проблем методології оцінки екологічної шкоди, спричиненої збройним конфліктом у контексті підриву греблі Каховської ГЕС.

Вичерпний аналіз усіх аспектів представленого дослідження наразі неможливий, адже наслідки екологічної шкоди, спричиненої підривом греблі Каховської ГЕС, ще повною мірою не проявились, та їх неможливо обрахувати повністю через відсутність доступу до тимчасово окупованих Росією територій України. Індивідуальна кримінальна відповідальність за дії, пов'язані з підривом греблі Каховської ГЕС, значною мірою залежить від оцінки *mens rea* і може бути встановлена лише в межах індивідуальних кримінальних справ.

Підрив греблі Каховської ГЕС став однією з масштабних екологічних катастроф в Європі в XXI столітті, і це результат агресії Росії проти України. Наслідки цієї катастрофи проявлятимуться десятиріччями та ще вплинуть не на одне покоління мешканців України та Азово-Чорноморського регіону.

Загальна характеристика Каховської ГЕС та її вплив на формування екосистем України Азово-Чорноморського басейну

Каховська гребля та гідроелектростанція були побудовані з 1950 по 1956 роки та введені в промислову експлуатацію 19 жовтня 1959 року. Каховська гребля та гідроелектростанція слугували основою наповнення Каховського водосховища, одного з найбільших штучних водойм України, розташованого вище за течією Дніпра, на території Херсонської, Запорізької та Дніпропетровських областей.

Каховське водосховище було найбільшим водозабірним вузлом Дніпровського каскаду гідроелектростанцій. Як найнижче з резервуарів Дніпровського каскаду, воно слугувало місцем скиду всіх відходів вище за течією Дніпра, зокрема підприємств нафтопереробної, металургійної, хімічної та видобувної промисловості.

Каховське водосховище належало до категорії водойм з високою поживністю, мале велике значення для ведення рибного промислу.

Каховська гребля та гідроелектростанція формували характер річки Дніпро нижче за течією, разом з річкою Південний Буг були основою існування Дніпровсько-Бузького гирла та найбільшої естуарної екосистеми півдня України регіонального рівня. Пере-

¹ Попередній екологічний та юридичний аналіз руйнування Каховської ГЕС і його наслідків : аналіт. звіт / Коаліція «Україна. П'ята ранку»; ГО «Фонд підтримки фундаментальних досліджень»; Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля». - Київ, 2023. - XXX с. Дослідницький колектив: Андрусевич А., Короткий Т., Марушевський Г., Медведєва М., Польовий М., Тропін З., Хендель Н.

важна більшість територій навколо Каховського водосховища та нижче за течією Дніпра входять до природно-заповідного фонду.

Каховське водосховище та Каховська ГЕС мали велике значення для соціально-економічного розвитку південного регіону України, були основою Каховського меліоративного комплексу, забезпечували можливість ведення сільського господарства на великих площах, формували екосистему півдня України.

Контекст та супутні обставини підриву Каховської ГЕС

Каховська ГЕС була захоплена збройними силами Росії 24 лютого 2022 року. Російські збройні сили взяли під контроль Каховську ГЕС, захопили її адміністративні будівлі та споруди, взяли у заручники персонал. Відповідно до ст. 42 Гаазького положення 1907 року, та ст. 2 Женевських конвенцій 1949 року, на цю територію з 24.02.2024 р. поширюється режим окупації та норми міжнародного гуманітарного права щодо зобов'язань Росії як держави-окупанта. Отже, з 24.02.2022 р. і до підриву греблі Каховської ГЕС 06.06.2023 р., на момент та після підриву, Каховська ГЕС перебувала на тимчасово окупованих Росією територіях України та під контролем РФ.

Після захоплення та встановлення контролю над Каховською ГЕС збройні сили Росії захопили адміністративні будівлі та споруди Каховської ГЕС, використовували їх у воєнних цілях, унеможливили функціонування гідроелектростанції в штатному режимі та не вживали заходів для забезпечення належного стану ГЕС. З вересня 2022 року персонал Укргідроенерго не допускали для обслуговування станції. 5 вересня 2022 року окупаційна влада відключила Каховську ГЕС. У лютому 2023 року окупаційна влада цілеспрямовано скидала воду з Каховського водосховища у значних обсягах.

У районі розташування Каховської ГЕС відбувалися активні бойові дії. Російські збройні сили контролювали Каховську ГЕС та використовували її в військових цілях. ЗСУ здійснювали напади на законні військові цілі з дотриманням запобіжних заходів.

До і після підриву греблі Каховської ГЕС різні експерти оцінювали міцність греблі Каховської ГЕС і ймовірність її руйнування під час ведення бойових дій. Додатково, вони зробили висновки щодо неможливості руйнування за використання звичайних боеприпасів, та такої можливості за використання значної кількості вибухівки.

За наявною інформацією, починаючи з квітня 2022 року російські збройні сили мінували Каховську ГЕС, була й інформація щодо мінування шлюзів та опор в жовтні 2022 року. Восени 2022 року з'явилася інформація про наміри РФ підірвати дамбу Каховської ГЕС, щоб завадити літньо-осінній кампанії сил оборони на півдні України. Також у жовтні 2022 року агенти Росії стали створювати інформаційні умови для провокацій на Каховській ГЕС, зі спробою обвинувачення України.

За тиждень до вибуху на Каховській ГЕС влада Росії видала постанову уряду №873 від 30.05.2024 р., яка скасовувала дію деяких федеральних законів РФ про безпеку на гідротехнічних спорудах та звільнила від розслідування аварій на небезпечних об'єктах на тимчасово окупованих Росією територіях України. Така постанова може слугувати непрямим свідченням підготовки РФ до підриву Каховської ГЕС.

З моменту захоплення Каховської ГЕС російська сторона нехтувала правилами безпеки та попередженнями екологічних наслідків ворожого використання/дій проти Каховської ГЕС. Це проявилось в перетворенні станції на військовий об'єкт, мінуванні станції, усунені персоналу від забезпечення її функціонування та підтримання безпеки. Дії окупаційної влади щодо Каховської ГЕС загрожували підтопленням населених пунктів, російські військові перешкоджали ремонту гідроагрегатів. Здійснюючи контроль над Ка-

ховською ГЕС, російські військові демонстрували можливість створення техногенної катастрофи з використанням небезпечних сил.

З моменту захоплення Каховської ГЕС та до початку жовтня 2022 року український персонал станції намагався підтримувати безпеку та забезпечувати функціонування станції. Попри відсутність контролю над Каховською ГЕС внаслідок тимчасової окупації Росією, Україна вживала максимальних зусиль для безпеки Каховської ГЕС в контексті можливих загроз цивільному населенню та довкіллю.

Підрив греблі Каховської ГЕС та її наслідки

Внаслідок вибуху 6 червня 2023 року гребля Каховської ГЕС була зруйнована приблизно на 200 м завдовжки. Обставини підриву та незалежні експертні дослідження вказують на факт підриву греблі Каховської ГЕС зсередини. Аналіз фактів, наведених у звіті, може свідчити про підготовку та здійснення підриву греблі Каховської ГЕС агентами Росії.

Підрив греблі Каховської ГЕС та осушення Каховського водосховища призвели до руйнування та пошкодження багатьох об'єктів енергетичної інфраструктури, до припинення постачання електроенергії значній кількості цивільного населення, до створення загроз для систем охолодження на Запорізькій АЕС та до масштабних збитків для України.

Російська пропаганда поширювала суперечливі версії руйнування греблі Каховської ГЕС. Обстріли з РСЗВ ЗСУ, якими російська пропаганда намагається пояснити руйнування дамби, неспроможні завдати їй такої шкоди. Масштаби руйнувань та обставини вибуху свідчать про єдину можливість вибуху та руйнування внаслідок мінування значною кількістю вибухівки, розміщеної в конкретних елементах греблі. Наявні факти свідчать про вірогідну причину вибуху та наступного руйнування греблі Каховської ГЕС: навмисний підрив її російськими збройними силами.

Російська окупаційна влада непослідовно та недостатньо реагувала на повинь внаслідок підриву греблі Каховської ГЕС на тимчасово окупованих територіях. Російська окупаційна влада майже не надавала допомогу цивільному населенню, постраждалому внаслідок підриву греблі Каховської ГЕС, не проводила організованих евакуаційних заходів, в деяких випадках цілеспрямовано перешкоджаючи спробам цивільного населення покинути район затоплення, використовувала цивільних людей як живий щит. Російські збройні сили обстрілювали евакуаційні заходи та заходи з надання гуманітарної допомоги, які вела українська влада на неокупованій території.

Україна активно проводила заходи щодо організації евакуації цивільного населення, постраждалого внаслідок підриву греблі Каховської ГЕС, та надавала оперативну допомогу постраждалим районам, що підтверджується фактами та подальшим розвитком подій. Україна забезпечила гуманітарний доступ до цивільного населення та районів, постраждалих внаслідок підриву греблі Каховської ГЕС. Україна діяла задля відновлення регіону й екосистеми після підриву греблі Каховської ГЕС.

Заяви України містять інформацію щодо обставин підриву греблі Каховської ГЕС, причетності Росії до підриву, наслідків підриву, яка знайшла підтвердження у фактичних обставинах та подальших розслідуваннях. Україна неодноразово протягом 2022–2023 років повідомляла про мінування та можливий підрив Каховської ГЕС російською стороною.

Після підриву греблі Каховської ГЕС розпочалося оцінювання наслідків для довкілля. Україна неодноразово закликала до проведення розслідування підриву греблі Кахов-

ської ГЕС та притягнення винних до відповідальності, зокрема за злочин екоциду, та діяла в цьому напрямі.

Підрив греблі Каховської ГЕС викликав значну реакцію з боку міжнародного співтовариства, з засудженням Росії та закликами притягнення держави-агресора до відповідальності.

Екологічні наслідки підриву греблі Каховської ГЕС

Підрив греблі Каховської ГЕС мав значний негативний вплив на стан навколишнього середовища Азовсько-Чорноморського регіону. Значна повинь спричинила втрати природних середовищ існування, рослинних угруповань, затоплення середовищ існування видів рослин і тварин, забруднення та засмічення у великих масштабах.

Обміління Каховського водосховища перетворило зрілу водну екосистему, що повноцінно функціонувала, у річкову екосистему на початковій стадії розвитку. Радикально змінені водні умови вже спричинили тривалі наслідки, які з часом лише посилюватимуться. Чимало негативних наслідків для Каховського водосховища та навколо нього з високою ймовірністю є незворотними.

Внаслідок руйнації греблі Каховської ГЕС було затоплено понад 75 тис. га земель, що призвело до деградації ґрунтового покриву. Осушення водосховища та припинення зрошення, найімовірніше, спричинять зниження рівня ґрунтових вод. Зневоднення ґрунту призведе до втрати рослинності та збільшення шкідливих токсичних речовин у ґрунті. Всі ці фактори зумовлять засолення ґрунтів, зниження продуктивності ґрунтів, деградації орних земель.

Підрив греблі Каховської ГЕС залишив без джерела води 94% зрошувальних систем у Херсонській, 74% - у Запорізькій та 30% - у Дніпропетровській областях. Перебої у водопостачанні для зрошувальних каналів вірогідно матимуть значний негативний вплив на сільське господарство у регіоні.

Через підрив греблі Каховської ГЕС та подальшої повені в Дніпро потрапило багато забруднювачів, включно з великою кількістю нафтопродуктів. Було виявлено 134 об'єкти, що потенційно могли постраждати від затоплення, зокрема 24 небезпечні промислові підприємства, на території яких було багато шкідливих речовин. Затоплення цих підприємств призвело до серйозних екологічних та санітарно-епідеміологічних ризиків, які можуть мати як коротко- та довгострокові наслідки. Паводок також спричинив змив з забруднених територій мін, боєприпасів та інших систем озброєння. Нижче за течією від Каховської ГЕС спостерігається значне забруднення бойовими снарядами, зокрема протипіхотними та протитранспортними мінами, які винесло водою після підриву греблі.

Підрив Каховської греблі призвів до катастрофічного забруднення Чорного моря. Вода з Каховського водосховища, забруднена нафтопродуктами, хімікатами, органікою, стічними водами та добривами, потрапила до моря. Вже протягом першого тижня після вибуху забруднені річкові води розповсюдились до Дунаю, охопивши понад 7 300 км² північно-західного шельфу Чорного моря. Станом на 15 червня 2023 року близько 1 500 км² були вражені масштабним цвітінням водоростей. Площа ділянок з сильним забрудненням нафтопродуктами та органічними речовинами склала близько 6 000 км². У молюсках та рибі спостерігається значне перевищення гранично допустимих норм вмісту шкідливих речовин.

Внаслідок затоплення під загрозою опинились популяції 251 виду диких тварин і рослин, які мають різний природоохоронний статус відповідно до національних чи міжнародних червоних списків або охороняються відповідно до міжнародного права. Через

підрив Каховської ГЕС відбувся катастрофічний вплив на популяції видів ссавців, що вимирають - понад 20 тис. диких тварин та 160 тис. птахів опинилися під загрозою загибелі. У зоні затоплення знищені важливі місця гніздування водно-болотних та прибережно-водних птахів. Деякі птахи втратили гніздові колонії і зможуть відновити свою чисельність лише за 3-7 років.

Осушення Каховського водосховища та повені в плавнях Нижнього Дніпра призвели до катастрофічної втрати іхтіофауни, зокрема прісноводних промислових видів риби. На відновлення цієї ланки екосистеми знадобиться щонайменше 7-10 років. Підрив Каховської греблі спричинив вимивання та часткове знищення біомаси донних безхребетних вниз за течією Дніпра. Донні біоценози, планктонні угруповання, плавні та прибережна рослинність вздовж основного русла та найважливіших гирл дельти, а також значної частини Дніпровсько-Бузького лиману були майже повністю знищені (змиті або засипані донними наносами) потоками води протягом перших 4 днів.

Станом на 12 червня 2023 року було затоплено та частково знищено 64 428 га лісів у Херсонській та Миколаївській областях. Загалом постраждало 333 тис. га природоохоронних територій. Наслідки підриву дамби безпосередньо торкнулися 59 національно визначених природоохоронних територій різних категорій охорони, а також інших територій міжнародного значення. Зокрема, пошкоджень зазнали 10 територій особливо високого природоохоронного інтересу (території Смарагдової мережі, створені відповідно до Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція)), 5 водно-болотних угідь, визначених відповідно до Рамсарської конвенції про водно-болотні угіддя, та біосферний заповідник «Асканія-Нова» під егідою ЮНЕСКО (міжурядова програма «Людина і біосфера (МАБ)»).

Підрив Каховської греблі спричинив масштабні екологічні наслідки, які виходять далеко за межі постраждалих регіонів України. Підрив та подальші наслідки вже завдали значної шкоди узгодженості та екологічному зв'язку Пан'європейської екологічної мережі (PEEN), частиною якого було Каховське водосховище.

Майже всі екосистемні послуги у постраждалому регіоні зазнали впливу. Каховське водосховище вже не зможе забезпечити надання важливих екосистемних послуг, як-от послуги з ресурсозабезпечення, регулювальні послуги, підтримувальні послуги, культурні та рекреаційні послуги тощо.

Порушення державами зобов'язань за міжнародними договорами з питань охорони довкілля

Згідно з міжнародним гуманітарним правом, окупуюча держава несе повну відповідальність за управління окупованою територією та за шкоду, завдану довкіллю та природним ресурсам внаслідок неналежного виконання своїх зобов'язань. Окупуюча держава також зобов'язана забезпечити дотримання норм міжнародних договорів, зокрема екологічних, які застосовуються до окупованої території. Ці договори зберігають свою силу навіть під час збройного конфлікту.

Російська Федерація, як держава-окупант, зобов'язана була не допускати екологічної шкоди від діяльності під її юрисдикцією та контролем. Цей обов'язок був грубо порушений під час підриву Каховської греблі російськими військовими. Згідно з екологічними конвенціями, Росія зобов'язана була вжити заходів із запобігання забрудненню водних ресурсів, знищенню об'єктів рослинного та тваринного світу, їх середовищ існування, а також з охорони та відновлення всіх компонентів довкілля на постраждалих територіях. За порушення своїх зобов'язань згідно з нормами міжнародного права Росія несе повну відповідальність перед Україною.

Внаслідок підриву греблі Каховської ГЕС російськими військовими Російська Федерація порушила зобов'язання, накладені на неї такими міжнародними договорами:

1. Конвенція 1977 року про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (Конвенція ENMOD) (ст. 1, 4).
2. Конвенція 1992 року про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер (ст. 2, 3).
3. Конвенція ООН 1982 року з морського права (UNCLOS)
4. Конвенція про захист Чорного моря від забруднення 1992 року та Протокол до неї про збереження біорізноманіття та ландшафтів Чорного моря 2007 року.
5. Конвенція про охорону біологічного різноманіття 1992 року (CBD) (ст. 8, 10, 14).
6. Протокол щодо води та здоров'я 1999 року до Конвенції 1992 року про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер (ст. 1, 4).
7. Конвенція 1971 року про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів (Рамсарська конвенція)
8. Рамкова конвенція ООН 1992 року зі зміни клімату (ст. 4)
9. Паризька угода 2015 року щодо охорони поглиначів і накопичувачів парникових газів (ст. 5).
10. Конвенція ООН 1994 року про боротьбу зі спустеленням.
11. Конвенція 1994 року про ядерну безпеку (*прим.* Підрив Каховської ГЕС та подальші наслідки могли спричинити радіаційну небезпеку, аварію на Запорізькій АЕС з радіологічними наслідками тощо).

Додактові дії РФ можуть бути кваліфіковані як порушення звичаєвих принципів міжнародного екологічного права, наприклад, принципу попередження спричинення транскордонної екологічної шкоди.

Російську Федерацію можна притягнути до відповідальності за порушення міжнародних договорів з питань охорони довкілля щодо підриву греблі Каховської ГЕС, ініціювавши процес припинення її участі в органах цих угод. Це позбавить державу-агресора можливості впливати на ухвалення рішень у рамках міжнародних договорів з охорони довкілля, обмежить її доступ до інструментів фінансово-технічного співробітництва та призведе до значних репутаційних втрат.

Можлива індивідуальна кримінальна відповідальність за підрив Каховської ГЕС в межах Міжнародного кримінального суду

Міжнародний кримінальний суд встановлює два критерія для того аби той чи інший злочин потрапив під юрисдикцію Суду: критерій сейозності справи та принцип компліментарності, передбачені у ст. 17 Римського статуту МКС. Зокрема останній має бути дотриманий через передачу Україною кримінального провадження за підрив греблі Каховської ГЕС щодо окремих осіб до Міжнародного кримінального суду.

Враховуючи стратегічне значення греблі Каховської ГЕС, її підрив не міг бути вчинений без відповідного наказу зонайменше вищого військового керівництва Російської Федерації. Обставини підриву греблі Каховської ГЕС, з урахуванням зазначеного застереження щодо компліментарності, відповідають загальним критеріям прийнятності справи для розгляду в Міжнародному кримінальному суді.

Умов руйнування греблі Каховської ГЕС (підрив здійснювався в умовах проведення контрнаступу українських сил оборони) та доказів, наявних у відкритих джерелах, достатньо, щоб стверджувати, що підрив греблі Каховської ГЕС був вчинений у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом і був пов'язаний з веденням бойових дій. Тож контекстуальний елемент підриву греблі Каховської ГЕС як воєнного злочину за Статутом МКС присутній. З урахуванням обставин підриву греблі Каховської ГЕС є очевидним, що діяння відбулося в умовах міжнародного збройного конфлікту, і особи, причетні до його вчинення, знали про наявність цього конфлікту.

Обставини підриву греблі Каховської ГЕС відповідають загальним вимогам щодо прийнятності справ для розгляду МКС (при вирішенні питання щодо компліментарності), загальним вимогам щодо прийнятності воєнних злочинів і загальній характеристиці ментального елемента.

Підрив греблі Каховської ГЕС варто розглядати в двох аспектах: і) як напад безпосередньо на Каховську ГЕС; та ii) як напад на Збройні Сили України нижче за течією Дніпра. Проте друге твердження потребує додаткового підтвердження (зокрема у вигляді опитування свідків і осіб, причетних до підриву).

Будь-які події, пов'язані з підривом греблі Каховської ГЕС, можуть кваліфікуватись як воєнні злочини, вчинені в умовах міжнародного збройного конфлікту, відповідно до ст. 8(2)(a) та 8(2)(b) Римського статуту МКС. З усього переліку злочинів, передбачених цими положеннями, найбільш вірогідною є кваліфікація за такими складами, передбачені ст. 8(2)(a)(iv), ст. 8(2)(b)(ii), ст. 8(2)(b)(iv) та iv) ст. 8(2)(b)(xiii).

З огляду на результати дослідження, підрив греблі Каховської ГЕС відповідно до Статуту Міжнародного кримінального суду може розглядатися в двох аспектах: 1) дії, спрямовані безпосередньо проти Каховської ГЕС; та 2) дії, спрямовані проти іншого майна, зруйнованого внаслідок підриву греблі Каховської ГЕС. У частині дій проти Каховської ГЕС, дії представників Російської Федерації в загальному вигляді відповідають елементам таких злочинів, передбачених Статутом Міжнародного кримінального суду у ст. 8(2)(a)(iv), 8(2)(b)(ii) та 8(2)(b)(xiii).

У діях представників РФ у вигляді нападу на ЗСУ через підрив греблі Каховської ГЕС та затоплення територій присутні всі елементи складу, передбаченого ст. 8(2)(b)(iv) Римського статуту МКС у частині спричинення супутньої загибелі чи поранення цивільних осіб, заподіяння шкоди цивільним об'єктам, а також широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу в обсязі, що є очевидно надмірним у порівнянні з конкретною та безпосередньою загальною військовою перевагою, яку очікувалось отримати.

Відповідальність за підриг греблі Каховської ГЕС за кримінальним законодавством України

Підриг греблі Каховської ГЕС, вчинений під час міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією РФ проти України, порушує норми міжнародного гуманітарного права та підпадає під кримінальну юрисдикцію України як територіального суверена відповідно до ст. 6 Кримінального кодексу України. Для кваліфікації подій, пов'язаних з підригом греблі Каховської ГЕС та її наслідками, застосовними є відповідні норми міжнародного гуманітарного права та кримінального законодавства України.

Підриг греблі Каховської ГЕС є кримінальним правопорушенням відповідно до ст. 438 КК України, за наявності: (1) порушення норм міжнародного гуманітарного права («законів та звичаїв війни»); (2) порушення міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України; (3) серйозного характеру. Підриг греблі Каховської ГЕС з наступним затопленням значної території призвів до загибелі людей, знищення та руйнування майна у великих масштабах, широкомасштабної, довгострокової та серйозної шкоди довкіллю, до значних матеріальних збитків. Такі дії з відповідними наслідками є порушеннями міжнародного гуманітарного права, що характеризуються серйозністю та відповідають об'єктивній стороні складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України.

Обставини, пов'язані з діями агентів Російської Федерації на Каховській ГЕС, зокрема збройних сил Росії, свідчать про здійснення умисного підригу греблі Каховської ГЕС збройними силами Росії 6 червня 2023 року. Поза межами розумного сумніву, особи зі складу збройних сил Росії, які вчиняли підриг греблі Каховської ГЕС та/або віддавали наказ на це, усвідомлювали фактичні обставини щодо існування міжнародного збройного конфлікту між РФ та Україною, спричиненого агресією РФ, під час якого застосовними є норми міжнародного гуманітарного права.

Ці дії порушували норми міжнародного гуманітарного права щодо заборон, передбачених у ст. 23, 56 Гаазького положення про закони і звичаї війни на суходолі до Гаазької конвенції (IV) про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року; ст. 53, 147 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року (ЖК IV); та ст. 35(3), 52, 54, 55(1), 56 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року (ДП I).

Підриг греблі Каховської ГЕС містить склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України у формі «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», а також у формі «віддання наказу про вчинення таких дій». Під іншими порушеннями у цій ситуації слід розуміти дії, спрямовані на широкомасштабне знищення майна, не викликані військовою необхідністю та вчинені незаконно та свавільно (безглуздо), що є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права (ст. 147 ЖК IV). Зокрема такі дії є порушенням ст. 23(g) та 56 Гаазького положення 1907 року, ст. 53 ЖК IV, 35(3), 55(1) ДП I щодо заборони використання методів або засобів ведення війни.

Також можливі інші кваліфікації щодо підригу греблі Каховської ГЕС, які можуть бути використані під час кваліфікації дій агентів РФ за ст. 438 КК України у вигляді: навмисного спрямування нападів проти цивільних об'єктів, тобто об'єктів, які не є військовою цілью; навмисного вчинення нападу з усвідомленням, що такий напад призведе до супутньої загибелі чи поранення цивільних осіб, або заподіяння шкоди цивільним об'єктам, або широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, що буде очевидно надмірною у порівнянні з конкретною та безпосередньою загальною військовою перевагою, яку очікувалось отримати; руйнування або захоплення

майна ворога, крім випадків, коли таке руйнування або захоплення нагально вимагається військовою необхідністю.

Дії збройних сил Російської Федерації та окупаційної влади після підригу греблі Каховської ГЕС, а саме обстріли заходів щодо евакуації цивільного населення, обстріли гуманітарного персоналу та об'єктів надання гуманітарної допомоги, невиконання зобов'язань держави-окупанта щодо надання допомоги цивільному населенню на окупованій території, містять можливі склади кримінального правопорушення, передбаченого ст. 438 КК України у вигляді умисного спрямування нападів на цивільне населення як таке або на окремих цивільних осіб, що не беруть безпосередньої участі у військових діях; умисне спрямування нападів на персонал, об'єкти, матеріали, підрозділи або транспортні засоби, задіяні в наданні гуманітарної допомоги. Вони складають порушення відповідних норм міжнародного гуманітарного права, зокрема ст. 16, 55 ЖК IV та ст. 51, 52, 57, 62, 69, 85 ДП I.

Також підриг греблі Каховської ГЕС призвів до катастрофічних наслідків регіонального масштабу для природного середовища, що відповідає об'єкту кримінального правопорушення, передбаченому ст. 441 «Екоцид» КК України. Зокрема, підриг греблі Каховської ГЕС призвів до знищення рослинного та тваринного світу на великій території, включно з вірогідно цілковитим зникненням окремих видів тварин або рослин, знищенням окремих екосистем, що відповідає критеріям «масовості» в сенсі ст. 441 КК України, тобто повне знищення флори та/або фауни певного регіону Землі або часткове, але таке, що поширюється на велику кількість (множину) рослин та/або тварин. Таке знищення за масштабами відповідає ознакам настання екологічної катастрофи для кваліфікації кримінального правопорушення за ст. 441 України за формою об'єктивної сторони у вигляді масового знищення рослинного або тваринного світу.

Зміст поняття «екологічна катастрофа» може бути встановлений через конкретні критерії шкоди навколишньому середовищу (просторові, часові, серйозність наслідків), що використовуються в інших нормативно-правових актах, включно з міжнародними договорами, ратифікованими ВР України, які є частиною національного законодавства (ст. 9 Конституції України), передусім, ДП I та Конвенції ENMOD. Виходячи із задокументованих даних, шкода, заподіяна довкіллю внаслідок підригу греблі Каховської ГЕС, відповідає критеріям «масштабна, довгострокова та серйозна шкода навколишньому середовищу» в сенсі ст. 35(3), 55(1) ДП I та значно перевищує рівень заборон, встановлених у Конвенції ENMOD.

Проблема оцінки екологічної шкоди (збитків) внаслідок агресії Росії проти України в контексті підригу греблі Каховської ГЕС

Ключовими процесами документування та оцінки державними органами України шкоди, завданої окремим елементам довкілля внаслідок військових дій та російської агресії загалом, є фіксація та оцінка збитків, які здійснює Державна екологічна інспекція України, та досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з довкіллям.

Застосовувані в Україні інструменти та методики оцінки шкоди внаслідок забруднення вод чи атмосферного повітря не мають аналогів в міжнародній практиці, що ставить під сумнів доцільність таких зусиль. Міжнародна практика, натомість, спирається на вартість заходів з відновлення (очищення) довкілля, моніторингу його стану та стану здоров'я населення. Хоча загальний підхід до збору доказів завдання екологічної шкоди може бути достатньо гнучкий (щоб охоплювати усі можливі види екологічної шкоди, які

можуть бути компенсовані з огляду на міжнародну практику), на практиці слід зосередити зусилля на раціональному використанні наявних ресурсів та перспектив відшкодування таких збитків.

З метою ефективного документування, оцінки та розслідування екологічних злочинів, скоєних внаслідок російської агресії, пропонується провести стратегічне планування та координацію зусиль Державної екологічної інспекції та Генеральної прокуратури України. Це дозволить раціонально використовувати наявні ресурси, зокрема зосередити зусилля на фіксації та документуванні екологічної шкоди, провести досудові розслідування кримінальних правопорушень у цій сфері, а також застосовувати методики, які з найбільшою ймовірністю дадуть змогу отримати компенсації за завдану шкоду, притягнути до міжнародної відповідальності Росію та забезпечити кримінальну відповідальність осіб, винних у вчиненні цих злочинів.

Одним з кроків до такого стратегічного планування може бути попередня оцінка поточної практики підрахунку екологічної шкоди з огляду на міжнародну практику компенсації такої шкоди. На підставі такої оцінки (аналізу) можна пріоритетизувати процес документування та оцінки екологічної шкоди та загалом, та для мети окремих кримінальних проваджень.

Види екологічної шкоди та підходи до її оцінки можуть значно відрізнятися та мають істотне значення під час вирішення питання її компенсації. Водночас немає прикладів відмови у компенсації лише на тій підставі, що претензії стосуються екологічної шкоди як такої. Аналіз міжнародної практики свідчить, що розмір та факт виплати компенсацій прямо залежить від якості документування та обґрунтування такої шкоди.

Доказування та документування екологічної шкоди повинно враховувати: (1) конкретний вид екологічної шкоди, який підлягає доведенню у майбутньому, та (2) механізм відшкодування, в рамках якого таке доказування буде використане.

Висновки

Каховська гребля, гідроелектростанція та водосховище відіграли важливе соціально-економічне значення для півдня України як: (1) основна частина Каховського гідровузла та основа наповнення Каховського водосховища; (2) значний внесок в енергосистему України; (3) джерело питного водопостачання для великої кількості населення трьох областей України; (4) основа водозабезпечення посушливих районів півдня України; (5) основа живлення меліоративного комплексу півдня України; (6) основа для ведення рибного господарства; (7) об'єкт великого рекреаційного значення. Каховські гребля та гідроелектростанція забезпечували існування Каховського водосховища з власною екосистемою та навколишніми прибережними екосистемами, частина яких входила до природно-заповідного фонду та формували характер річки Дніпро нижче за течією, що разом з річкою Південний Буг було основою існування Дніпровсько-Бузького гирла та найбільшої естуарної екосистеми півдня України.

Каховська гребля також належить до об'єктів, що містять небезпечні сили природи, враховуючи обсяги Каховського водосховища та значний перепад висот між водосховищем та Дніпром.

РФ взяла під контроль Каховську ГЕС 24 лютого 2022 року. Військові ЗС РФ захопили адміністративні будівлі та споруди Каховської ГЕС та взяли в заручники персонал, таким чином унеможливили функціонування гідроелектростанції в штатному режимі, і наостанок - вчинили низку підривів споруд Північно-Кримського каналу. Відповідно до ст. 42 Положення до Гаазької конвенції (IV) 1907 року про закони і звичаї війни на су-

ходолі, та до ст. 2 Женевських конвенцій 1949 року, на цю територію з 24 лютого 2024 року поширюється режим окупації та дія норм міжнародного гуманітарного права щодо зобов'язань Росії як окупаючої держави.

Збройні сили РФ з початку тимчасової окупації використовували споруди Каховської ГЕС у військових цілях, зокрема після захоплення на станції були розміщені командні пункти, зокрема, пункт управління Південного військового округу РФ та заміновано власне Каховську ГЕС. Крім того ЗС РФ не вживали необхідних заходів для забезпечення належного стану ГЕС, що створювало загрозу екологічної катастрофи. Здійснюючи контроль над Каховською ГЕС, російські військові демонстрували можливість створення техногенної катастрофи з використанням небезпечних сил. Такі дії порушують ст. 35 (3), 55 ДП I та Конвенцію 1976 року про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище.

Наявні факти та інформація свідчили про наміри Росії підірвати греблю Каховської ГЕС, щоб завадити літньо-осінній кампанії сил оборони України на півдні України. У лютому 2023 року, зберігаючи контроль над Каховською ГЕС, окупаційна влада цілеспрямовано скидала воду з Каховського водосховища в значних обсягах. За тиждень до вибуху на Каховській ГЕС уряд РФ видав постанову, яка звільняла її від розслідування аварій на небезпечних об'єктах на тимчасово окупованих територіях України. Така постанова може слугувати непрямым свідченням підготовки РФ до підриву Каховської ГЕС.

Внаслідок вибуху 6 червня 2023 року гребля Каховської ГЕС була зруйнована завдовжки приблизно 200 м. Масштаби руйнувань та обставини вибуху свідчать про єдину можливість вибуху та руйнування внаслідок мінування значної кількості вибухівки, розташованої в конкретних елементах греблі. Додатково, перед вибухом дамби Каховської ГЕС російські окупаційні війська глушили зв'язок у Херсонській області та практично залишили берегову територію Нової Каховки. Наявні факти та інформація свідчать про вірогідну причину вибуху та наступного руйнування греблі Каховської ГЕС: навмисний підрив її російськими збройними силами.

Підрив Каховської ГЕС мав значний негативний вплив на стан навколишнього середовища Азовсько-Чорноморського регіону внаслідок неконтрольованого скиду води і затоплення територій на великій площі, що призвело до:

1. Значної повені, яка спричинила втрати природних середовищ існування, рослинних угруповань, затоплення середовищ існування видів рослин і тварин.
2. Деградації ґрунтів на великій площі, з перспективою опустелювання та руйнування рослинного покриву.
3. Забруднення та засмічення (нафтопродуктами, небезпечними речовинами, добривами, донними відкладами, біомасою, наслідками військової діяльності) річних вод.
4. Значного зниження рівня ґрунтових вод на території навколо колишнього водосховища.
5. Загрози опустелювання внаслідок зменшення площі водного дзеркала.
6. Припинення або значного зменшення водопостачання для зрошувальних каналів, а це вірогідно матиме значний негативний вплив на сільське господарство.
7. Широкомасштабного забруднення, засмічення та опріснення Чорного моря, цвітіння одноклітинних водоростей.
8. Забруднення затоплених територій відходами руйнування та залишками військової діяльності.

9. Негативного впливу на біорізноманіття, загрози знищення популяцій рослин і тварин.
10. Масової загибелі риби, втрати рибних запасів, знищення нерестилищ і втрати молодняка риб.
11. Загрози загибелі птахів, знищення місць гніздування птахів водно-болотного комплексу.
12. Загибелі наземних тварин.
13. Знищення донних безхребетних тварин.
14. Радикальної трансформації водної екосистеми.
15. Знищення водних і водно-болотних екосистем.
16. Загрози знищення вразливих типів оселищ.
17. Підтоплення та втрати лісів на великих територіях.
18. Значних негативних наслідків для екосистемних послуг.
19. Знищення або пошкодження значних природоохоронних територій, що призвело до незворотних наслідків для їхнього біорізноманіття та втрати багатьох екосистемних послуг.
20. Зегативних наслідків для природно-заповідного фонду, знищення середовищ існування.
21. Порушення екологічного зв'язку вздовж Дніпровського екологічного коридору.

Внаслідок підриву греблі Каховської ГЕС російськими військовими Російська Федерація порушила свої зобов'язання за численними екологічними конвенціями. Застосування механізмів вирішення спорів, передбачених в екологічних угодах, малоймовірно через такі фактори:

1. РФ не буде погоджуватись на механізм переговорів, де вони зазначені як єдиний або один з можливих засобів вирішення спорів, а також не погоджуватиметься на створення узгоджувальних комісій, механізму консультацій чи примирення.
2. Під час приєднання до екологічних угод ані Україна, ані РФ не зробили заяв про обрання певних засобів вирішення спорів (крім UNCLOS), що означає неможливість подання Україною позову проти Російської Федерації до міжнародного суду чи арбітражу через події, пов'язані з підривом греблі Каховської ГЕС.
3. Відсутність доведених фактів спричинення промислових аварій, викликаних руйнуванням греблі (у рамках Конвенції про транскордонний вплив промислових аварій 1992 року), реальної шкоди безпеці Запорізької АЕС (в рамках Конвенції про ядерну безпеку 1994 року) або спричинення опустелювання на територіях України (в рамках Конвенції ООН 1994 року про боротьбу з опустелюванням).

Вважаємо необхідним включити обґрунтування про порушення Російською Федерацією положень аналізованих екологічних конвенцій щодо спричиненої внаслідок підриву греблі Каховської ГЕС екологічної шкоди в текст майбутньої угоди про репарації або документи, що стосуються заснування та функціонування міжнародного компенсаційного механізму. Створення спеціальної компенсаційної комісії на кшталт Комісії ООН з компенсацій вбачається одним з найефективніших інструментів забезпечення повного відшкодування завданих Російською Федерацією збитків, зокрема й екологічної шкоди.

Відповідальність Росії за шкідливі наслідки підриву греблі Каховської ГЕС для довкілля України виникатиме на підставах, врегульованих звичайним міжнародним правом, проте конкретний механізм такої відповідальності буде реалізований не в рамках міжнародного судового процесу. Перспективним буде застосування таких заходів з боку України:

1. Скликання Консультативного комітету експертів Конвенції ENMOD для з'ясування та оцінки фактичних обставин і наслідків підриву греблі Каховської ГЕС для навколишнього природного середовища.
2. Подання Україною скарги щодо Росії до комітетів з питань дотримання Конвенції 1992 року про охорону та використання транскордонних водотоків і міжнародних озер та Протоколу до неї.
3. Застосування дипломатичних засобів тиску для ухвалення органами екологічних договорів рішень щодо обмеження чи припинення участі Росії в їхніх органах, на зразок Резолюції 1971 року XIV.20 Конференції Сторін Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів, а також ухвалення колективних заяв про засудження дій Російської Федерації.
4. Запровадження в дію ініціативи «Aggressor Refunds» в рамках Паризької угоди 2015 року.
5. Створення спеціальної компенсаційної комісії, яка матиме повноваження розглядати і задовольняти скарги, що стосуються екологічної шкоди
6. Укладення угоди про репарації, зокрема в частині відшкодування шкоди довкіллю, після завершення збройного конфлікту.

Обставини підриву греблі Каховської ГЕС, з урахуванням застереження щодо компліментарності, також відповідають загальним критеріям прийнятності справи для розгляду Міжнародним кримінальним судом. Обставин руйнування Каховської ГЕС, його наслідків та доказів, розміщених у відкритих джерелах, достатньо щоб стверджувати, що підриву греблі Каховської ГЕС вчинений у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом, пов'язаний з веденням бойових дій та може становити воєнний злочин за змістом Римського статуту МКС. Враховуючи наявну інформацію та проведені дослідження, підриву греблі Каховської ГЕС варто розглядати як дві дії: (i) як напад безпосередньо на Каховську ГЕС; та (ii) як напад на Збройні Сили України нижче за течією Дніпра. Найімовірніше, обставини підриву греблі Каховської ГЕС відповідають складам злочинів, передбачених такими статтями Статуту МКС у статті 8(2)(a)(iv), 8(2)(b)(ii), 8(2)(b)(iv) та 8(2)(b)(xiii). З огляду на результати дослідження, підриву Каховської ГЕС відповідно до Статуту МКС можна розглядати в двох аспектах: (1) дії, спрямовані безпосередньо проти Каховської ГЕС; та (2) дії, спрямовані проти іншого майна, зруйнованого внаслідок підриву греблі Каховської ГЕС.

Відповідно до проведеного дослідження, в діях представників Російської Федерації у вигляді нападу на ЗСУ через підриву греблі Каховської ГЕС та затоплення територій присутні всі елементи складу злочину, передбаченого статтею 8(2)(b)(iv) Статуту МКС в частині спричинення супутньої загибелі чи поранення цивільних осіб, завдання шкоди цивільним об'єктам, а також широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, в обсязі, що є очевидно надмірним у порівнянні з конкретною та безпосередньою загальною військовою перевагою, що її очікувалось отримати.

Підрив греблі Каховської ГЕС є вірогідно серйозним порушенням норм міжнародного гуманітарного права, зокрема ст. ст. 53, 147 ЖК IV у вигляді широкомасштабного знищення майна, що не викликано військовою необхідністю і вчинене незаконно та свавільно (безглуздо), ст. ст. 35 (3), 55(1) ДП I щодо завдання широкої, довгострокової й серйозної шкоди природному середовищу, ст. 54(2) ДП I щодо знищення, виведення або доведення до непридатності об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення, як-от: запасів продуктів харчування; сільськогосподарських районів, що виробляють продовольство; посівів; худоби; споруд для забезпечення питною водою та її запасів, а також іригаційних споруд - спеціально щоб не допустити використання їх цивільним населенням або супротивною стороною як засобу підтримання існування. У ньому також присутня низка інших порушень, пов'язаних з усуненням наслідків підриву греблі Каховської ГЕС та надання допомоги цивільному населенню. Такі дії відповідають змісту форми 5 ч. 1 диспозиції ст. 438 КК України «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» та формі 6 «віддання наказу про вчинення таких дій», і вочевидь є кримінальним правопорушенням за ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни» за ст. 438 КК України, які вірогідно були вчинені агентами Росії.

Підрив греблі Каховської ГЕС, який призвів до масового знищення рослинного та тваринного світу, а також викликав екологічну катастрофу, містить склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 441 «Екоцид» КК України, а агенти Російської Федерації, вірогідно винні в скоєнні цього кримінального правопорушення, підлягають кримінальній відповідальності за ст. 441 «Екоцид» КК України.

Варто вести стратегічне планування та координацію зусиль Державної екологічної інспекції та Генеральної прокуратури України, що дасть можливість зосередити наявні та обмежені ресурси на фіксуванні (документуванні) екологічної шкоди та досудових розслідуваннях у тих сферах (випадках) та тими методами, які дають найвищі шанси отримання компенсацій та притягнення до відповідальності відповідних осіб чи Росії в цілому. Одним із кроків до такого стратегічного планування може бути попередня оцінка поточної практики підрахунку екологічної шкоди з огляду на міжнародну практику компенсації такої шкоди. Доказування та документування екологічної шкоди повинно враховувати: (1) конкретний вид екологічної шкоди, який підлягає доведенню надалі, та (2) механізм відшкодування, в рамках якого таке доказування буде використане.

